Ενας διανοούμενος στην πολιτική

Από τον ΚΩΣΤΑ Θ. ΚΑΛΦΟΠΟΥΛΟ

Η βιογραφία του Παναγιώτη Κανελλόπουλου, από τον Μελέτη Η. Μελετόπουλο, αποτελεί σημαντική συμβολή στις πολιτικές βιογραφίες και εκδοτικό τόλμημα: το είδος αυτό που ευδοκιμεί στον δυτικό κόσμο, στην Ελλάδα υποκύπτει στο «υποκείμενο νόσημα» της εκ των υστέρων δικαίωσης του πολιτικού προσώπου, συχνά με ιδεολογικές «επιχρωματώσεις». Στο προκείμενο, αποκαθίσταται πρωτίστως ο πνευματικός βίος ενός διανοούμενου, που συνδιαμόρφωσε τις εξελίξεις στα πολιτικά πράγματα του τόπου επί περίπου μισό αιώνα.

Μελέτης Η. Μελετόπουλος, *Παναγιώτης Κανελλόπουλος. Ο πολιτικός, ο διανοούμενος, η εποχή του*, Καπόν, Αθήνα 2020, 703 σελ. (με φωτογραφικό παράρτημα)

Η Ελλάς δεν είναι μόνον μοίρα, αλλά και βούλησην δική μας.
Παναγιώτης Κανελλόπουλος

Το όνομα, η φυσιογνωμία και ο πολιτικός βίος του Παναγιώτη Κανελλόπουλου είναι, μετά τον Ελευθέριο Βενιζέλο και τον Κωνσταντίνο Καραμανλή (να προσθέσω και τη «δυναστεία Παπανδρέου», Γεωργίου και Ανδρέα), εξαιρετικά οικείο δεδομένο – ιδίως στους παλιότερους. Το ίδιο και η σημαντική συμβολή του, ως κοινωνιολόγου, στη διαμόρφωση της ελληνικής κοινωνιολογίας, τα χρόνια του Μεσοπόλεμου. Επιπλέον, σε μια χώρα και σε μια κοινωνία που πεισματικά αρνούνταν τον εκσυγχρονισμό, δηλαδή την υπέρβαση των «όψεων υπανάπτυξης» (κατά τον όρο του Νίκου Μουζέλη) και τον γεωπολιτικό, εθνικό και πολιτισμικό επαναπροσδιορισμό της στον ευρωπαϊκό χάρτη, «τα έργα και οι ημέρες» των πολιτικών της ταγών συνθλίβονται συχνά από την ένταση της κομματικής αντιπαλότητας και υπό το βάρος της ιδεολογικής μονομέρειας, που ξέρει να (ανα)παραγάγει «τοτέμ και ταμπού». Το εκκρεμές κινείται ανάμεσα στην «αγιοποίηση» και τη «δαιμονοποίηση» του προσώπου, ήγουν στην αλλοίωση των χαρακτηριστικών και των ιδιοτήτων της προσωπικότητας του πολιτικού. Αυτό ο Μελέτης Μελετόπουλος, που εργάστηκε 35 χρόνια για τη συγκεκριμένη βιογραφία, το αποφεύγει – κι όπως, πολύ σωστά επισημαίνει εξ αρχής, σκοπός του, όπως και κάθε βιογραφίας, «δεν είναι να εξωραΐσει ούτε να αποδομήσει, αλλά να *κατανοήσει*».

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ

Στην περίπτωση τού Παναγιώτη Κανελλόπουλου, η διερεύνηση του

Οικογενειακό αρχείο Σπήλιου Λιβανού

Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος στο αλβανικό μέτωπο, χειμώνας 1940-41.

πολιτικού του βίου, της σταδιοδρομίας δηλαδή και της συμμετοχής του στις πολιτικές εξελίξεις του τόπου, προϋποθέτει παράλληλα την ανάδειξη όχι μόνο της προσωπικότητας και των στοιχείων εκείνων που διαμόρφωσαν τον πολιτικό άνδρα, αλλά κυρίως τον εντοπισμό και τη συσχέτιση των επιλογών και της δραστηριότητάς του, που αναδεικνύουν ένα δημόσιο πρόσωπο που καλλιέργησε σημαντικές πνευματικές αρετές. Οι αρετές αυτές κορυφώνονται με τη συγγραφή εκ μέρους του της *Ιστορίας του ευρωπαϊκού πνεύματος*.

Σημαντικό έργο που, μαζί με τη θεμελιώδη *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των νεωτέρων* του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου και τη συλλογικής εργασίας *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* της Εκδοτικής Αθηνών, αποτελεί βιβλιογραφικό θεμέλιο για κάθε πεπαιδευμένο Έλληνα, που αναζητεί την πολιτισμική γέφυρα με την Ευρώπη. Αρκεί κανείς να ανατρέξει στο *Γενικό Ευρετήριο* της *Ιστορίας του Ευρωπαϊκού Πνεύματος* για να εξακριβώσει το εύρος και το βάθος των αναζητήσεων του Κανελλόπουλου στα πρόσωπα που διαμόρφωσαν τον ευρωπαϊκό πολιτισμό επί 15 αιώνες.

Είναι δύσκολο, αν όχι απρόσφορο να διαχωρίσει κανείς την επί δεκαετίες πνευματική πορεία από την πολιτική δράση του Παναγιώτη Κανελλόπουλου. «Υπόδειγμα ηθικού ανθρώπου», σύμφωνα με τον Κ.Ι. Δεσποτόπουλο (*Η Καθημερινή*, 11/9/2011), ο Κανελλόπουλος δεν είναι απλώς ένας διανοούμενος (και) πολιτικός, είναι ένας «πνευματικός άνθρωπος» par excellence. Στα 18 του χρόνια εξέδωσε την ποιητική συλλογή *Ρυθμοί στα κύματα* (Τυπογραφείο Καλλέργη, 1920), την οποία συνόδευσε με θεμελιώδεις παραδοχές αυτογνωσίας: «Ξέρω πως δεν είμαι ποιητής. Ωστόσο, κάπου κάπου γράφω στίχους». Λίγα χρόνια μετά, είχε κατανοήσει ότι η αποστολή του «δεν ήταν η "ποίηση" στην έννοια του ιδιαίτερου αυτού λογοτεχνικού είδους». Και δεν παραδόθηκε στην ποιητική διάθεση ούτε κι όταν ο Γιώργος Σεφέρης σημείωνε στα *Ημερολόγιά* του, το 1943: «Ο Κανελλόπουλος θα μπορούσε να ήταν ένας εμπνευσμένος ποιητής. Μεταφέρει στην πολιτική μια τέτοιαν έμπνευση».

Από το «καταφύγιο που φθονούμε» (Καρυωτάκης) ο Κανελλόπουλος θα προσέφευγε στη Νομική Επιστήμη, αν και δεν τον άφηνε αδιάφορο η κοινωνιολογία. Την ίδια χρονιά της έκδοσης των ποιημάτων του, ενώ ο διχασμός μαινόταν στην Ελλάδα και η Ευρώπη ζούσε την ακμή του μεσοπολέμου, θα πήγαινε στη Χαϊδελβέργη. Η «μικρή πόλη» στη νοτιοδυτική Γερμανία θεωρούνταν ακόμα, όπως επισημαίνει ο Ιωάννης Θεοδωρακόπουλος, κέντρο του γερμανικού ρομαντισμού και ιδεαλισμού, ιδανικός τόπος δηλαδή για «συναδέλφωση ιστορίας και φύσεως». Από τις «παρέες» του (Θεοδωρακόπουλος, Σγουρίτσας, Τζωρτζόπουλος κ.ά.) ας ξεχωρίσουμε τον «μποέμ» και «αιώνιο φοιτητή» Γιώργο Καρανικολό, μετέπειτα δημοσιογράφο στο συγκρότημα Λαμπράκη, που μεταξύ άλλων θα μετέφραζε Ρίλκε και Μπύχνερ. Εκεί, μαζί με τον Κωνσταντίνο Τσάτσο, πέραν των ακαδημαϊκών ενδιαφερόντων, θα έβλεπαν στο έργο του Στέφαν Γκεόργκε (γνωστός είναι ο αφορισμός του, στην πρόταση του Γκαίμπελς να αναλάβει την πνευματική καθοδήγηση της NSDAP, του ναζιστικού κόμματος του Χίτλερ, ότι «δεν ασχολείται με

ασήμαντους ελαιοχρωματιστές») και του Ράινερ Μαρία Ρίλκε, «να ανανεώνονται οι μεγάλες πνευματικές παραδόσεις». Τότε διασταυρώθηκαν επίσης με τα σημαντικά ρεύματα της εποχής, τον ιδεαλισμό, τον μαρξισμό και, φυσικά, τη φιλοσοφία και της κοινωνιολογίας: ο Κανελλόπουλος επηρεάστηκε ουσιαστικά από τον Καρλ Γιάσπερς, με τον οποίο θα συνδεόταν και προσωπικά, από τον Χάινριχ Γιον Ρίκερτ, από τον αδελφό τού Μαξ Βέμπερ, Άλφρεντ, που ήταν δάσκαλός του, από τον Έμιλ Λέντερερ, κι από τους σημαντικούς κοινωνιολόγους Φέρντιναντ Τένις (Ferdinand Tönnies) και Καρλ Μανχάιμ (Karl Mannheim), αλλά και από τον Βίλχελμ Ντίλταϊ.

Αξίζει να ανατρέξει κανείς στο ντοκιμαντέρ της Γερμανικής Τηλεόρασης, τη δεκαετία του 1960, *Στα ίχνη του βασιλιά Όθωνα στην Ελλάδα* (*Auf den Spuren König Ottos in Griechenland*, Bayerischer Rundfunk), που προβλήθηκε πρόσφατα από συνδρομητικό κανάλι, για να θαυμάσει κανείς τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο, σε άπταιστα γερμανικά, να μιλάει κριτικά για την περίοδο της «Βαυαροκρατίας», με τον μεστό λόγο του ιστορικού και ένα αξιοζήλευτο πλούσιο λεξιλόγιο, αντάξιο γερμανομαθούς διανοούμενου και πολιτικού.

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΡΕΤΗ ΤΟΥ ΑΝΔΡΟΣ

Αν ο Ανδρέας Παπανδρέου είναι ο κατεξοχήν «οικονομολόγος» των ελλήνων πολιτικών, ακόμα κι όταν καταστρατήγησε, στο όνομα ενός αδηφάγου, καταστροφικού λαϊκισμού, βασικές αρχές της επιστήμης που δίδαξε, ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος είναι αδιαμφισβήτητα ο «φιλόσοφος» ανάμεσά τους. Αλλά κυρίως είναι η μοναδική ίσως εξαίρεση, μαζί με τον Παναγή Παπαληγούρα, του πνευματικού ανδρός που πολιτεύεται για να ωφελήσει τον Δήμο και όχι για να κυριαρχήσει στον πολιτικό στίβο ή να προσποριστεί ίδια οφέλη. Η ανάγνωση της βιογραφίας του προϋποθέτει κόπο και χρόνο, ώστε να κατανοήσει κανείς εις βάθος την προσωπικότητα, τα κίνητρα, αλλά και τις συνθήκες που διαμόρφωσαν τον πολιτικό, καθορίζοντας τις κεντρικές επιλογές του καθ' όλη την ταραγμένη περίοδο, όταν το έθνος και η κοινωνία στροβιλίζονται στα διχαστικά και εμφύλια πάθη.

Χρειάζεται να υπερβεί κανείς τις αντιπαραθέσεις που ταλανίζουν τον τόπο, τις πολιτικές συγκρούσεις και τις ιδεολογικές διαμάχες εκατέρωθεν για να αξιολογήσει αντικειμενικά το ρόλο που ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος κλήθηκε να επιτελέσει στα πολιτικά πράγματα του τόπου, ήδη στον κυκλώνα του Διχασμού και των επιπτώσεων της Μικρασιατικής Καταστροφής, όσο και μετά – και στη δίνη του Εμφυλίου Πολέμου και των τραγικών συνεπειών που για πολλά χρόνια μετά τραυμάτιζαν το κοινωνικό σώμα στη χώρα. Και είναι άδικο να στιγματίζεται με φανερή εμπάθεια από τους αντιπάλους του ως ο άνθρωπος που, αναφερόμενος στη Μακρόνησο, τη χαρακτήρισε «Νέο Παρθενώνα», ή για τη ρήση προς τον αμερικανό στρατηγό Βαν Φλητ που το 1946 ήρθε στην Ελλάδα για να ενισχύσει το κυβερνητικό στρατόπεδο στον εμφύλιο «Στρατηγέ, ιδού ο στρατός σας».

Και είναι άδικο επειδή, έτσι, διαγράφεται αυθαίρετα η, συχνά μοναχική, πορεία του στο ναρκοθετημένο πεδίο της πολιτικής στην Ελλάδα, αλλά και εντός του πολιτικού του χώρου, αν αναλογιστούμε τις δυσανάλογα σύντομες πρωθυπουργικές θητείες του. Λησμονούμε μάλιστα ότι ήταν ο τελευταίος νόμιμος πρωθυπουργός πριν από το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου 1967.

Οικογενειακό αρχείο Σπήλιου Λιβανού

Με τη Μαρία Κάλλας στο Ηρώδειο, μετά τη δικτατορία.

Μελετώντας το έργο του Μελέτη Μελετόπουλου κατανοεί τον Κανελλόπουλο ως πολιτικό που υπηρέτησε τον βεμπεριανό ιδεότυπο: διαμορφώθηκε ως επιστήμονας και πολιτικός με κριτήρια κυρίως του «ορθολογισμού του διανοουμένου», στην προσπάθειά του όχι απλώς να νοηματοδοτήσει τις έννοιες, αλλά και να τις μετουσιάσει με κριτικό πνεύμα σε πράξη και δράση. Κινήθηκε σε ένα ευρύτερο πλαίσιο πολιτικού και πολιτιστικού διαφωτισμού, πολιτευόμενος ως ο κατεξοχήν πολιτικός της νομιμοποιημένης εξουσίας, ξεφεύγοντας από τα πατριαρχικά και χαρισματικά πρότυπα. Γι' αυτό και συχνά συγκρούστηκε με την ίδια του την παράταξη ή παραγκωνίστηκε, πρόσκαιρα έστω αλλά κάποιες φορές αυθαίρετα, από κομματικές ιεραρχίες, «επετηρίδες» και σκοπιμότητες.

Κι είναι επιπλέον παράδοξο ότι, συχνά, ο «πνευματικός Κανελλόπουλος» επισκιάζεται από τον πολιτικό. Όσοι το διαπράττουν διαγράφουν ή δεν γνωρίζουν καν την ιδιαίτερη συμβολή του στην κοινωνιολογική σκέψη στην Ελλάδα, μέσω του Αρχείου Φιλοσοφίας και Θεωρίας των Επιστημών, αλλά και με την περίφημη διαμάχη του με τον Αβροτέλη Ελευθερόπουλο.

Σε τι συνίστατο αυτή η διαμάχη; Ελευθερόπουλος και Κανελλόπουλος ήταν οι δύο επιστήμονες που, στο Μεσοπόλεμο, εισήγαγαν την κοινωνιολογία στην Ελλάδα. Αλλά το 1931, ο Κανελλόπουλος δημοσίευσε ένα λίβελο κατά του Ελευθερόπουλου, με τον οποίο αμφισβητούσε τη γνωστική επάρκεια και το κύρος του. Αργότερα, ανασκεύασε δικαιολογούμενος ότι έργο του, στο οποίο στηρίχτηκε, είχε μεταφραστεί κακά, ωστόσο έδειξε τη βαθιά γνώση του αντικειμένου των σπουδών του, της κοινωνιολογίας – η οποία θεωρούσε ότι έπρεπε να καλλιεργηθεί και στο ελληνικό πανεπιστήμιο.

ΑΓΩΝΙΣΤΗΚΕ, ΔΙΑΚΟΝΗΣΕ

Η ενδελεχής ακαδημαϊκή βιογραφία του Κανελλόπουλου από τον Μελέτη Η. Μελετόπουλο προσφέρει τα μέγιστα στην ιστορική έρευνα και στην κατανόηση της προσωπικότητας και του πνευματικού κόσμου του βιογραφούμενου. Φωτίζει επίσης τις διαφορετικές ιστορικές περιόδους στις οποίες ο Κανελλόπουλος, έχοντας την Ελλάδα «μοίρα και βούληση», έπαιξε ρόλο.

Λέγεται πως όταν το ΠΑΣΟΚ αναζητούσε με δόλιο τρόπο τον διάδοχο του Κωνσταντίνου Καραμανλή στον προεδρικό θώκο, αντιπροσωπεία του Κινήματος επισκέφτηκε τον υπέργηρο πολιτικό για να τον προτείνει στο αξίωμα, προσφέροντάς του μία ανθοδέσμη χωρίς το περιτύλιγμα, όπως συνηθίζεται η ανθοκομική φιλοφρόνηση στη Γερμανία. Αυτό ίσως ήταν και το τελευταίο, συμβολικό έστω, δείγμα αβροφροσύνης από έναν πολιτικό χώρο που κινήθηκε ακριβώς στον αντίποδα του πνεύματος ενός πολιτικού, ο οποίος προέτασσε πάντα τον διάλογο και τη συναίνεση, αντί της πόλωσης και της σύγκρουσης.

Στην οδό Ξενοκράτους, στο αλσύλλιο κατά μήκος του κολωνακώτικου δρόμου, ο διαβάτης δύσκολα μπορεί να παραβλέψει τη στήλη που δεσπόζει στον κατάφυτο χώρο. Σ' αυτήν είναι χαραγμένα τα παρακάτω λόγια: «Γεννήθηκε στην Πάτρα το 1902. Αγωνίστηκε για την ελευθερία και την εθνική ενότητα. Διακόνησε πολύμοχθα και δημιουργικά την επιστήμη της κοινωνίας, την ιστορία του πνεύματος και του πολιτικού βίου. Έζησε στην οδό Ξενοκράτους 15 από το 1952 έως το τέλος της ζωής του, 11 Σεπτεμβρίου 1986». Ω, ξείν' αγγέλλειν Αθηναίοις... ■